

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Novice izhajajo v Ljubljani vsak teden dvakrat, namreč v sredo in saboto.

Odgovorni vrednik **Dr. Janez Bleiweis.**

Veljajo za celo leto po pošti 4 fl., scer 3 fl., za pol leta 2 fl. po pošti, scer 1 fl. 30 kr.

Tečaj XI.

V sredo 29. junia 1853.

List 52.

Od tertje bolezní na dalje.

Sim bral v 50. listu „Novic“ sostavek z napisom: Vinorejci ne bojte se!

V tem sostavku govori nekdo od plesnjevca na tertjih listih tako, kakor da bi to nič nevarnega ne bilo, in pravi, da take bradovice se vidijo tudi na hrastih, lipah, bukvah itd.

Ne vem, če je mož, ki to pripoveduje, natanjko oboje pregledal in razložil, kar je razločiti, in tudi ne vem, če je štajerski plesnjevca tak, kakoršen je naš.

Res je, da se je na drevju že večkrat vidilo dovolj spuhlin, in se tudi letos vidijo, posebno na berstu, pa tudi na lipah, bukvah, topolih itd.; pa ko sim take drevje spuhline pregledoval, sim v vsaki kakega červecí ali pa jih več najdel, da je bilo viditi, da so se take spuhline od kakega merčesa naredile, ki je ondi svojo zalego pustil. Na tertjih listih pa ni nič tacega, ampak

1) Ko smo na tertjih listih plesnjevca s povečavnikom (Vergrößerungsglas) ogledovali, smo na sirovem listju nekako belo reč, svitlo, kakor zmlen sladkor ali sol vidili. Na drevjih listih se kaj tacega ne more spoznati.

2) Ko sim tak plesnjev list na jezik pritisnil zvediti: kakšen slaj ima, sim kmalo začutil nekako vročino v ustih in žerenje po goltu; slanega pa nisim nič občutil; drevje spuhnjeno in nekoliko plesnjevo listje ni storilo nič tacega.

3) Možje, kterim sim to prikazín razkazoval, so v svojih vinogradih take zlo bradovičaste tertje do korenin odkopali, in korenine so bile ondivse bele ali plesnjeve ravno kakor na listih.

4) Tertje, ktere imajo zlo bradovičasto listje, so začele veniti, grojzdiči se razeveteni ne, se začno sušiti in odpadejo; mladike se černijo.

5) Kjer je bilo vlni kaj tacega na listih, je grojzdje potlej ko je ocvelo in ribjeku debelo bilo, začelo tako plesnobo dobivati, grojzdje se je začelo černiti, in ni dalje ne rastlo, ne zorilo. Samo da vlni je uima pozneje se začela, ne tako zgodaj spomladi.

Prosim: kako more ta reč tako nič nevarna in nedolžna biti, kakor mož v zgorej imenovanem sostavku terdi? Bolezin je, kuga je. Gré tisto pot, kakor krompir.

Naj bo meni pripušeno povedati, kar mislim, ne pa kakor da bi hotel le sam prav imeti.

Bolezín je, nevarnost je. Vzrok moramo najti in ne bomo prej mirovali ¹⁾. Kje je, išimo ga!

V zraku ga ni, scer bi tudi nam ²⁾, mislim, škodoval. Červecí niso, ker jih ni najti.

V zemlji mora biti. Kaj dobivajo rastline iz zemlje? Razne soli, solitar, lugasto sol, fosfor, gaze, vodo in zemljine.

Gazi, voda, zemljine ne morejo delati take bolezní ³⁾. Ostanajo tedaj rudske reči, soli in fosfor. Fosfor ne kaže, da bi bil, ker ga je zlo malo. Preobilne soli tedaj so, ki tenke tenke rastlinske žilice zapró in bunke ali spuhline naredé, in s svojo razjedljivostjo škodvajo. Ktere pa? Lugasta sol ni, ker smo večkrat, obilo z močnim lugom, z dobrim pepélom sadeže gnojili in ne le nič škode ali take plesnine ni bilo, ampak le zala rast. Druge hujši soli, misénja, svinčja itd. niso tako povsotne, ampak zlo redke. Ostané zdej še solitar. Solitar se nareja nar bolj po širokem, in to sol terdim, dokler od druge prepričan ne bom.

Hočem zdrave tertje s solitarjem v vodi stopljenim in pa s solitarjevo kislino z vodo stanjšano okoli tacih tert toliko políti, da se bom prepričal, ako bo to enako bolezen naredilo ali ne. Če bo naredilo, je reč dognana, solitar bo kriv.

Želim, da bi tudi drugi ⁴⁾ to poskusili. Pa v deževji je to težavna in manj verna poskušnja; tudi

¹⁾ Tako je prav. Reč je sila važna in zasluži, da se po nji sledi, kakor delječ človeška vednost more.

²⁾ V zraku je dosti škodljivih pa neznanih reči, ki jih zdravniki »miasma« imenujemo, po kterih zbolijo včasih le ljudje, včasih sama živina, včasih le rastljine. Omenimo v spričo tega le ene živinske bolezní, ktera je sploh znana: bolezní v gobcu in na parkljih (Maul- und Klauenweh). Mahoma napade ta bolezní včasih govejo živino cele dežele in dostikrat več dežel ob enem po tisuč in tisuč glav. V vodi, piči, hlevih, strežbi itd. se ne dá vzrok bolezní najti, ker v zlo različnih krajih so ti življeji tudi zlo različni; tudi ena živina od druge bolezní nalesti ni mogla, ker ob enem se je začela na več in daljnih krajih. O takem primerleju ne ostane zdravnikom nič družega, kakor da pravijo: neka posebna v zraku skrita napaka (miasma) je napravila bolezní po širocem svetu. So tedaj gotovo škodljive reči v zraku, čeravno jih natanjko popisati ne moremo in tudi ne povedati: od kod da so v zrak prišle, — al tak sila škodljiv zrak za govejo živino je neškodljiv dostikrat za vsako drugo plemo, in je brez vse škode skor vselej tudi za človeka. Nasproti bi pa zamogli tudi izgledé povedati od tacih miasmatičnih bolezní pri ljudéh, ki ne škodjejo živini. Gotovo je tedaj, da zrak zamore bolestno kal v sebi imeti, brez da bi škodovala vsim organskim stvarém.

³⁾ Zakaj ne? Prosimo to dokazati.

⁴⁾ Radi bi tudi iz Vipave zvedili: kako je letos tam? Vred.

se mora to početi, dokler rastline še rastejo, dokler koreninice iz zemlje živež vlečejo.

Priložim v pregled plesnjev tretji list⁵⁾.
V Škocjanu kresnika dan 1853.

Zalokar.

Še enkrat o miloserčnosti do žival.

Serčno nas je veselilo viditi nove vozove, v kterih se zdej teleta v Terst na prodaj vozijo, tako pripravno napravljene, da žive živinčeta so nemilega vremena zavarovali, in da jim je mogoče, med vožnjo brez tesnobe ležati pa tudi stati. Tudi smo z veliko radostjo zapazili, da jim potoma včasih kaj povžiti dajo in jih napajajo, kar lastniku le malo stroškov prizadene, mu je pa gotov dobiček, ker na tako vižo teleta brez velike zgube na teži v Terst pridejo in se tudi lože prodajo, ker meso tacih telet je lepši in bolj zdravo, kakor tacih, ktere na vozovih terdo zvezane so tako tesno naložene, da uboga žival še dihati ne more in večkrat mora glavo čez lestvice moleti in se na kolesu brusi in rani. Kakor lepo gleštano tele v dvéh dnéh za več funtov težji postane, tako zgubi po takem gerdem terpinčenju več funtov na teži — v gotovo zgubo gospodarju.

Z grozo pa vidimo, kakor drugod tako tudi v Ljubljani še nektere mesarje, kteri z živino, ki je za mesnico namenjena, hujsi ravnaajo, kakor kervoželjni volkovi. Mi poznamo enega, ki le še kakošno revno tele vsaki teden ali vsacih 14 dni zakolje (v kakšnem kotu ga dobi, ne vemo), ktero pa na vervi skoz pol mesta vleče in neumiljeno s psom hujska, da ljudje vidijo in slišijo, da bo zopet tele zaklal! Neki drug tudi malo boljši ravná, akoravno večí srečo s svojim roko-delstvom ima; ti kito na zadnji nogi prereže, na njo živo živinčce na kljuko natakne in na kol obesi, in potem ga še le zakolje. Če že tak človek človeškega serca več nima, naj vendar, kader je tele v svojo klavnico privlekel, vrata zapre, da mali otroci, kteri ubogo živinčce milovaje v mesnico zijajo, njegovega gerdega ravnanja vidili in nad njim se pohujšali ne bodo.

Vse to smo z lastnimi očmi dostikrat vidili; to je še 15 stopinj pod najhujsi sirovostjo človeško, ker tako terdoserčnost oznanuje, da jo le nekoliko čutljivi človek celó zapopasti ne more!

V več deželah je že davno postava, da mesar ne sme živine s psom hujskati in da teleta, ako jih noče domú peljati, jih mora na vozu domú spravljati. Zakaj bi to tudi pri nas ne bilo?

Naši mesarji bojo morda odgovorili, da stara mesarska navada tega ne pripusti; — drugič, da ne bojo za teleta vozá najemali; — in tretjič, da živina — le neumna živina ostane!

Na to jim hočemo odgovoriti: Pervič je pri nas že marsiktera napačna navada odpravljena, in tudi ta se

odpraviti da; na Francoskem nimajo mesarji psov; ni pa misliti, da bi bile francoske teleta bolj ubogljive kakor so naše, tedaj morajo mesarji tam bolj pametni in manj sirovi biti, kakor so naši. — Drugič: Ako že voz najemleš, če lastnega nimaš, prijatelj, da se sam ali s svojo ženo, prav našopirjeno, na nepotrebne kraje voziš, si boš že tudi voziček za tele dobil, ako je predelječ ga brez voza domú spraviti. S psom se teleta le begajo, da vse plaho ne vejo kam.

Tretji ugovor: „živina le neumna živina ostane“, moramo že bolj razjasniti. Tudi žival občuti veselje, žalost in bolečine; nje ne tira le samo naravni pogon (Instinkt), temuč tudi nekakšín razum, kar se pri živalih nekterih plemen bolj, pri drugih manj očitno razodeva, na priliko pri konjih, pséh, nekterih pticéh itd. Žival večkrat popred čuti nevarnost in pogubo, kakor človek, in ne more se tajiti, da žival včasih popred sovražnika zapazi in svojo smert naprej vé, kakor človek. Bug je pri stvarjenju, med peterimi čutki, ki jih je živalim tudi dal, voh tako izobrazil in pomnožil, da od dalječ že sovražnika in pogubitelja pozna. Kdo razume jezik žival, kader med seboj kramljajo, kakor, postavimo, pticéh? itd. in kdo more tajiti, da žival tudi po svojem ne misli? očiten dokaz tega nam je, da se živalim tudi sanja. Žival nedolžna, naj bo še tako mlada, bo mesarja poznala in skušala mu uiti, ker dobro vé, da ji za kožo gré, in voh, ki iz mesarjeve obleke puhti, živini razodeva, da on krí preliva. Kdo je volu ali teletu povedal, da mu le mesar po življenju streže? zakaj skuša se ga ogibati, med tem, ko družega človeka prijazno gleda, kader ga boža, se pa nasprot koj strese, kader se mu mesar v hlevu, ali kje drugej bliža in ga potiplje? Žival občuti ravno tako serčne bolečine, kadar ji mlado vzameš, kakor človek; ona dostikrat svoje mlade bolj brani in varje, kakor brezserčna mati ali oče svoje otroke. Krava več dní potem, ki si ji tele vzela, muka in žaluje in ravno tako se tudi teletu godí. Ni tedaj žival celó tako neumna, kakor marsikteri neumneži mislijo.

Al je tedaj človeško, da se tele, ki je za mesnice namenjeno, še včasih dolgo pot do mesnice tako terpinči in s psom hujska, da žalosti, muke in straha omedljeva in da se mu pene z gobca cedijo! Misliš, da je meso tako zdrážene živine zdravo in tečno? Že iz zdravniškega ozira bi se moglo tako djanje odpraviti in prepovedati.

Pri ti priliki moramo še z žalostjo omeniti, da so letos fantalini in tudi več odrašenih veliko mladih ptičkov, zlasti pevalic, večkrat z gnezdom vred v Ljubljano na prodaj prinesli, da nas je groza bila, ko smo vidili, koliko mercesojedcom je zopet prostost vzeta, in kako se je za zalego gosenc zopet za drugo leto skerbelo. — Kadaj se bodo naši ljudje na deželi o tem spame-tovali.

B—k.

Novičar iz slavenskih krajev.

Iz Zagreba 20. junia. Čuje se, da namerava g. Ivan Perkovac s koncem tega mesca odstopiti od vredništva „Nevena“. Ti naši matici naznanjeni odstop g. Perkovca od vredništva „Nevena“ obžalujemo pa tolikoveč, ker se bojimo, da bi ti v svoji struki jedini naš krasoslovni časopis po večkratni menjavi vrednikov ne propadel. Tudi želimo, da bi naši spisatelji „Nevena“ v prihodnje močneje podpirali, ko do zdaj, ker o tem obziru, da naši kritičarji g. Perkovcu očitajo, da ne pri naša v svojem listu dovolj izvirnih stvari, graja ne gré vredništvu, ampak spisateljem našim, kteri se za „Neven“ tak marljivo (!) potegujejo. — Novo je, da je neki Folnesa dovoljenje dobil, da uvede nemško družtvo za narodno kazališče naše; čuje že se, da po ti premembi

⁵⁾ Lepa hvala za poslani tretji list, kterege pokvara pa ni taka, kakor smo jo mi pred dvema letama v kmetijskem zboru v Salzburgu vidili, ko smo za pravo grojzno boleznijo bolno tero in grojzde iz Tirolov v zbor poslano ogledovali. Pri tistem je imelo listje černe maroge, tudi steblica so bile tam pa tam take, začernele, kakor snetjave, po več krajih pa, kakor z moko poštopane, tudi drobno grojzde je bilo s tako belo štupo (plesnjivcem) prevlečeno. Al to je bilo takrat že mesca kimovca, tedaj se ne prederzujemo že mesca rožnika sodniki o ti važni zadevi biti, o kteri smo častitemu gosp. fajmoštru serčno hvaležni, da se na vso moč trudi: izvediti lastnost, vzrok in zdravilo te tertje bolezni, ker tako ravnajo povsod umni kmetovavci. Veseli bomo, če bo daljne preiskovanje pokazalo, da, kakor danes mislimo, to ni prava tertja boleznin, in da bomo v prihodnje dobro vedili razločke med kosmato rijo in pravo tertjo boleznijo.

Vred.